

11. stoljeće: nestanak bizantske vlasti

Ne zna se da li je to bilo prije ili nakon sporazuma s Bazilijem, ali je činjenica da je i sam Krešimir dvadesetih godina “svakodnevno napadao Zadar i druge dalmatinske gradove”.¹⁶⁸

Proces izdvajanja iz tematske organizacije i individualizacije gradova, započet u 10, a već značajno odmakao u 11. stoljeću, nije dovodio u pitanje bizantsko vrhovništvo. Vladajući sloj u gradovima gospodarski je ojačao, a gradovi su uspostavili samoupravnu vlast, pa im nije odgovaralo da ih podvlasti susjedna Hrvatska ili pomorska sila Venecija. Najprihvatljivije im je bilo i dalje biti pod vlašću dalekog Bizanta (koji je i u 11. stoljeću značajan međunarodni faktor) negoli hrvatskog vladara ili mletačkog dužda čiji su politički, gospodarski i drugi interesi često znali biti i dijametralno suprotni. Osim toga, Bizant je tradicionalno poštivao lokalnu samoupravu.

Tome su potvrdila i putovanja “arhonta i toparha Zadra i Splita” Dobronje – Grgura. On je otišao u Carigrad da se pokloni caru Romanu III Argiru (1028-1034).¹⁶⁹ Bio je lijepo primljen i dobio je darove. Za vladavine istoga cara još je jednom bio u prijestolnici. No, kada je treći puta pohodio Carigrad, za vladavine Mihajla IV. Paflagonca (1034-1041), došlo je do nekog sukoba i nije mu dopušten povratak kući te je prije 1055. godine umro u carigradskom zatvoru.

Tog su Dobronju neki istraživači¹⁷⁰ poistovjetili s Grgurom, zadarskim priorom i strategom,¹⁷¹ a da nije tako, tvrdio je Stjepan Antoljak.¹⁷² Tonči Burić je dokazivao da bi nepoznati prokonzul (EGO PROCON(sul) s ulomaka trogirskih sarkofaga mogao biti zadarski prior Madije (Majo), otac ili djed Grgurov.¹⁷³

Hrvatski su vladari od otprilike sredine 11. st. pokušavali podvrći Dalmaciju ili barem neke njezine dijelove. U tom poslu do uspjeha se nije moglo doći brzo, čak ni u podvlašćivanju samo nekih dijelova bizantskog teritorija, a pogotovo ne u preuzimanju njegove cjeline. Ako se iz hrvatske perspektive radilo o osvajanju, iz bizantske je to bio proces raspadanja teme odnosno katepanata. Proces preuzimanja vlasti nad bizantskom Dalmacijom bio je vrlo kompliciran i difuzan, a nemoguće ga je detaljnije rekonstruirati temeljem malog broja poznatih činjenica. Stoga se pred istraživačem stvara slika koju je vrlo često nemoguće posve razumjeti i uopćiti, osim onoga glavnog: da je, uz sve zastoje i vraćanja na staro, proces odbacivanja bizantskog vrhovništva bio vrlo spor, da je trajao desetljećima, ali da je Bizant konačno izgubio Dalmaciju. Drugim riječima, može se zaključiti da su od 1069. godine, odnosno od trenutka u kojem su se formalno dogodile najveće promjene u tom procesu, određena suverena prava nad Dalmacijom imali hrvatski kraljevi, iako se i dalje virtualno smatralo da taj teritorij pripada Carstvu.¹⁷⁴

Hrvatsko preuzimanje vlasti nad nekadašnjom bizantskom Dalmacijom nije bio samo politički proces, već i etničko, kulturno i psihološko stapanje dvaju politikuma. O tome se u dosadašnjoj historiografiji prilično malo vodilo računa. Naime, kako se, od 9. stoljeća nadalje Hrvati sve intenzivnije spuštaju u bizantsku Dalmaciju, tako se i bizantska Dalmacija i hrvatsko zaleđe sve više stapaju u jedinstveno etničko i kulturno područje. To je jedan od razloga zbog čega u 11. stoljeću na prostoru tadašnje bizantske Dalmacije nije bilo izrazitijeg otpora nametanju hrvatskog vrhovništva. Međutim, nije sve baš išlo glatko: po svemu sudeći, gradovi baš i nisu hrlili u zagrljaj hrvatskog vladara. Prije bi se moglo reći da su se prilagođavali realnim odnosima – priznavali bi onu vlast koja bi ih u najvećoj mjeri štitila, a u najmanjoj mjeri oduzimala političku autonomiju. Razgrađivanju bizantske vlasti pridonosile su i zemljopisne karakteristike bizantske Dalmacije u kojoj su, bez obzira na bizantsku “talasokraciju”, gradovi i otoci uglavnom bili prepušteni sami sebi, međusobno slabo povezani. Zbližavali su ih kulturna tradicija i more.¹⁷⁵

Petar Krešimir 1060. prvi puta u nekoj povelji tvrdi da vlada nad Dalmacijom, odnosno naziva svoje kraljevstvo “Hrvatska i Dalmacija”.¹⁷⁹ Početkom šezdesetih uobičajilo se u poveljama Krešimira nazivati “kraljem Hrvatske i Dalmacije” ili “kraljem Hrvata i Dalmatinaca”.¹⁸⁰

Dokument datiran 1064/1065. godinom spominje zadarskog priora Nikolu koji je istovremeno nosio i titulu stratega – “*tempore Nikole, prioris et strati-go civitatis Iadere...*”.¹⁷⁶ Kralj Petar Krešimir je 1066. godine dao “kraljevsku slo-bodu” poznatom samostanu sv. Marije (“*do regiam libertatem*”). Čini se kao da to dokazuje širenje hrvatskoga vrhovništva na prostor Zadra, ali je upravo suprotno – naime, povelja počinje spominjanjem bizantskog cara – “*Duka in (partibus) Constantinopoleos imperante...*”¹⁷⁷ Stoga nema sumnje da je Zadar 1066. godine i dalje bio pod bizantskom vlašću.

Čini se da je tako bilo i 1067. godine. U povelji koja opisuje kako je zadarski samostan sv. Krševana dobio neke posjede u okolici grada, opet se spominje zadarski prior Leon. Istovremeno je Leon tituliran kao carski protospatar i katepan čitave Dalmacije.¹⁷⁸ Leon je prvi i jedini od dalmatinskih namjesnika koji nosi i naslov katepana.

No, već 1060. pojavljuje se u dokumentima ponovno zadarski prior koji isto-vremeno nosi i naslov stratega Dalmacije. Ni nešto kasnije, 1067. godine, bi-zantski se suverenitet ne dovodi u pitanje, jer se tada spominje zadarski prior.

U darovnici za otok Maun koju je Petar Krešimir izdao 1069. godine Jadransko se more naziva “našim Dalmatinskim morem”.¹⁸¹ Hrvatski kralj samozadovoljno tvrdi kako se “naše kraljevstvo proširilo na kopnu i na moru”.¹⁸² Već spomenuti katepan Leon pojavljuje se u ovom dokumentu kao svjedok. Sve te činjenice navodile su mnoge istraživače na zaključak da je upravo te godine ili tih godina dalmatinski katepanat podvrgnut vlasti hrvatskog kralja.¹⁸³

Osim toga, valja uočiti da je u Krešimirovoj tvrdnji o tome kako je “kraljevstvo proširio na kopnu i na moru” jasan utjecaj bizantske vladalačke ideologije po kojoj vladar ima apsolutnu vlast na moru i kopnu.¹⁸⁴

Činjenica da se i Petar Krešimir, kao i njegov nasljednik Dimitrije Zvonimir, nazivaju kraljevima Hrvatske i Dalmacije, ne znači da su uistinu držali vlast u svakom dijelu Dalmacije. Lokalni moćnici i regionalni interesi razgradili su bizantsku vlast, ali zasigurno nisu dopuštali ni hrvatskoj vlasti da se odmah konsolidira. Tako je još neko vrijeme postojala neka vrsta dvojnog suvereniteta – jedan načelan, bizantski, kojeg su se predstavnici lokalne vlasti s radošću prisjećali i spominjali, drugi, hrvatski, koji se sve više afirmirao. U “Exultetu”, nastalom ili 1071. ili 1080. godine u samostanu sv. Nikole u Osoru, slavi se osim bizantskog cara i “naš kralj”.¹⁸⁵

Iako je Bizantsko Carstvo do kraja 11. stoljeća faktički izgubilo bilo kakav utjecaj na zbivanja u Dalmaciji, zadarski prior Drago u protokolu isprave iz-dane 1091. godine datira ju s “Alexio Constantinopoleos imperante...”¹⁸⁷. Crkveni koncil u Zadru 1095. godine također je datiran po godinama vladavine cara Aleksija.¹⁸⁸ Čini se da su, spominjući cara koji tada ni na koji način nije mogao utjecati na zbivanja u Zadru i široj okolici, Zadrani i elita drugih dalmatinskih gradova željeli naglasiti svoju neovisnost nasuprot pretenzija novih potencijalnih gospodara – hrvatskih vladara ili Venecije (u isto se vrijeme car Aleksije spominje i u nekim ispravama u južnoj Italiji i u Veneciji – razlog je bio da se na svaki način odbije priznati vlast bilo normanskih vladara ili njemačkih careva).¹⁸⁹ No, nije čitava Dalmacija bila prepuštena drugima – Bizant je i dalje, vrlo čvrsto držao vlast južno od Neretve – tako 1108. dubrovački biskup Dominik datira ispravu po caru Aleksiju.¹⁹⁰

Iako se može reći, uzimajući u obzir razvoj događaja do početka 15. stoljeća, da su hrvatski vladari, uključujući i Arpadoviće i Anžuvince, bili dugoročni pobjednici, u posljednjim desetljećima 11. stoljeća, pa sve do početka 12. stoljeća Venecija je bila itekako težak protivnik i bitka za suverenitet nad Dalmacijom bila je krajnje neizvjesna.